

Περιοδικὰ Ἀνάλεκτα

Journal of Early Christian Studies, τ. 29, 1 (2021)

Τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ τρέχοντος ἔτους γιὰ τὸν 29ο τόμο τῆς περιοδικῆς ἔκδοσης τῆς Βορειο-αμερικανικῆς Πατρολογικῆς Ἑταιρείας (NAPS) ἀνοίγει μὲ μία μελέτη ἀφιερωμένη στὴν κειμενικὴ παράδοση τοῦ Γνωστικισμοῦ καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὸ λεγόμενο «Εὐαγγέλιο τοῦ Θωμᾶ». Ὅπως εἶναι εὐρύτερα γνωστό, τὸ γνωστικὸ αὐτὸ κείμενο διασώζει ὀλόκληρο στίς μέρες μας, ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ἀποσπασματικὰ σπαράγματα παπύρων τῆς Ὁξυρρύγχου, μία μοναδικὴ χειρόγραφη μαρτυρία τοῦ 4ου αἰ. στὴν Κοπτικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μέρος τῆς εὐρύτερης κειμενικῆς συλλογῆς τῶν χειρογράφων τοῦ Nag Hammadi ποὺ ἀνακαλύφθηκαν τυχαίᾳ ἀπὸ κάποιον χωρικὸ στὴν Αἴγυπτο γύρω στὰ μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα. Ὁ William E. Arnal ἐπομένως, στὴ μελέτη του ὑπὸ τὸν τίτλο: “Minding the Margins: ‘Scholia’ in the Text of the Gospel of Thomas” [σ. 1-30], ἐστιάζει τὴν ἔρευνά του σὲ κάποιες ἐνδεχόμενες κειμενικὲς ἀλλαγές ποὺ ὑπῆσαν τὸ κείμενο τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Θωμᾶ μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς διαδικασίας ἀρχικῆς σύνθεσής του. Πιὸ συγκεκριμένα, ὁ μελετητὴς ἀπομονώνει τέσσερα ἀπὸ τὰ λόγια ποὺ περιλαμβάνονται στὸ *Κατὰ Θωμᾶν*, τὰ ὑπ. ἀριθ. 111, 45, 29 καὶ 61, τὰ ὁποῖα ὁ κορυφαῖος βιβλικὸς μελετητὴς Uwe-Karsten Plisch εἶχε προσδιορίσει ὡς ἐρμηνευτικὲς γλῶσσες, γιὰ νὰ καταλήξει ἐπὶ τῇ βᾶσει ἐσωτερικῶν μαρτυριῶν στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὰ ἔχουν ἐμπλουτισθεῖ ἀπὸ ἐρμηνευτικὰ σχόλια ποὺ πιθανὸν ἀρχικὰ νὰ βρισκόνταν ἐκτὸς τοῦ βασικοῦ κειμενικοῦ σώματος, δηλαδὴ ὡς *marginalia*. Ὁ σ. ἐπιπρόσθετα ἐπιχειρεῖ νὰ συνδέσει τὸ φαινόμενο τῶν ἐρμηνευτικῶν γλωσσῶν ποὺ ὑπέισθοντο κατὰ τὴ διαδικασία ἀντιγραφῆς χειρογράφων μὲ τὴν γενικώτερη κουλτούρα μάθησης καὶ κειμενικῆς μελέτης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Πράγματι, ἀνάλογα παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐρμηνευτικῶν ἐπεμβάσεων στὴν ἀρχικὴ μορφή ἐνὸς κειμένου συναντᾷ κάποιος ὄχι μόνον σὲ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ εἰδικώτερα σὲ κλασικὰ κείμενα ποὺ ἐχρησιμοποιοῦντο ἐκτεταμμένα στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, ὅπως γιὰ παράδειγμα τοῦ Ὁμήρου ἢ τοῦ Ἰσοκράτους.

Ἡ ἐπόμενη κατὰ σειρά μελέτη: “The Hostile Devices of the Demented Demons’: Tatian on Astrology and Pharmacology” [σ. 31-60] τοῦ Matthew Crawford μᾶς μεταφέρει στὴν ἀνατολικὴ Συρία τοῦ 2ου αἰ. καὶ πιὸ συγκεκριμένα στὸ ἀπολογητικὸ χαρακτήρα ἔργο *Πρὸς Ἑλλήνας* τοῦ χριστιανοῦ συγγραφέα Τατιανοῦ. Περίπου τὸ 1/3 τοῦ ἐν λόγω ἔργου εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἔκθεση τῶν αἰτιῶν καὶ τῆς δράσεως τῶν δαιμόνων στίς ἀνθρώπινες ὑποθέσεις. Ἡ μελέτη ἐπιχειρεῖ τὴ συστηματικὴ διασάφηση τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς ποὺ συνέχει τὴ δαιμονολογία τοῦ Τατιανοῦ καθὼς καὶ τὴ διασύνδεσή τους μὲ τὴ δραστηριότητα τῆς ἀστρολογίας καὶ τῆς φαρμακολογίας, τὰ δύο αὐτὰ «μηχανουργήματα τῶν πονηρῶν δαιμόνων», ὅπως τὰ καταγγέλλει. Ὁ σ. ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐπιλογή τῶν δύο αὐτῶν πεδίων ἀπὸ

τὸν Τατιανὸ δὲν ἔγινε κατὰ τύχη ἀλλὰ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπίδρασης ποῦ ἔχει ἀσκήσει στὴ σκέψη καὶ τὸ ἔργο του τὸ ἀπόκρυφο βιβλίο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστὸ μὲ τὸν τίτλο Ἐνώχ Α'. Πράγματι, στὸ ἀπόκρυφο αὐτὸ κείμενο ἀπαντᾷ ἡ ιδέα ὅτι οἱ τέχνες τῆς ἀστρολογίας καὶ τῆς κατασκευῆς μαγικῶν συνταγῶν ἔχουν παραδοθεῖ στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ κακόβουλες οὐράνιες δυνάμεις. Ἡ κριτικὴ τοῦ Τατιανοῦ σὲ αὐτὲς τὶς δραστηριότητες εἶναι δομικὰ ἀνάλογη, δεδομένου ὅτι ὑποστηρίζει πὼς καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν προϊόντα δαιμονικῶν μηχανουργημάτων. Κατ' ἐπέκταση, τὰ φαινομενικὰ αὐτὰ πεδία γνώσης δὲν βασιζοῦνται σὲ κάτι τὸ φυσικὸ ἢ πραγματικὸ, ἐπομένως ἐντάσσονται στὴ σφαῖρα τῆς αὐθαιρεσίας καὶ τῆς ἀνοησίας. Ἐπιπλέον, ἡ ἔμφαση τοῦ Τατιανοῦ στὶς δαιμονικὲς ψευδαισθήσεις ἐξυπηρετεῖ σὲ ρητορικὸ ἐπίπεδο τὸν ἴδιο τὸν πολεμικὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου, καθὼς παρουσιάζει τὸν ἑαυτὸ του, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς δαίμονες, ὡς ἐκπρόσωπο τῆς ἀληθινῆς κοσμικῆς τάξεως καὶ τοῦ μοναδικοῦ αὐθεντικοῦ ρυθμιστῆ αὐτῆς, δηλαδὴ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

Μὲ τὴν ἱστορία τῆς Θείας Λατρείας, καὶ μάλιστα ἐκείνης τῶν Ἱεροσολύμων, καταπιάνεται ὁ Hugo Mendez στὴ μελέτη του: "Revising the Date of the Armenian Lectionary of Jerusalem" [σσ. 61-92]. Ὁ νεαρὸς ἐρευνητὴς θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν μέχρι τώρα καθιερωμένη χρονολόγηση τοῦ Ἀρμενικοῦ Εὐχολογίου, τῆς πρωιμώτερης δηλαδὴ καταγραφῆς τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἀγιογραφικῶν ἀναγνωσμάτων ἀναφορικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων. Γιὰ παραπάνω ἀπὸ πενήντα χρόνια, οἱ περισσότεροι μελετητὲς ἀκολουθοῦσαν τὸν ἐγνωσμένου κύρους λειτουργιολόγο καὶ ἀνατολιστὴ Charles Renoux, ὁ ὁποῖος τοποθετοῦσε τὴ σύνταξη τοῦ χαμένου ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου τοῦ Ἀρμενικοῦ Εὐχολογίου στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. Ἡ συγκεκριμένη μελέτη ὡστόσο ἀναδεικνύει κάποια σοβαρὰ προβλήματα στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Renoux καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ὑποστηρίξει μία ὕστερη χρονολόγηση. Σύμφωνα μὲ τὸν σ., τὸ Ἀρμενικὸ Εὐχολόγιο ἀντανακλᾷ τὶς λειτουργικὲς πρακτικὲς τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ τὴν περίοδο ποῦ ἔπεται: α) τῆς ἀφιέρωσης τῆς βασιλικῆς τῆς αὐτοκράτειρας Εὐδοκίας στὸν πρωτομάρτυρα Στέφανο (439), β) τῆς ἀποτυχίας τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰουβενάλιου νὰ εἰσαγάγει στὸ τοπικὸ ἑορτολόγιο τὸν ἑορτασμὸ τῶν Χριστουγέννων κατὰ τὴν 25η Δεκεμβρίου (μετὰ ἀπὸ τὸ 439) καὶ γ) τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀφιερωμένου στὴ Θεοτόκο Μαρία Ναοῦ τῆς Ἰκελίας, γνωστοῦ καὶ ὡς «Κάθισμα», κοντὰ στὴ Βηθλεέμ (περίπου τὸ 456). Ἐπιπλέον, μέσω τῆς ἀντιπαραβολῆς τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων γιὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Θεοτόκου Μαρίας κατὰ τὴν 15η Αὐγούστου μὲ τὶς ὁμιλίες δύο γνωστῶν ἱεροκηρῶν τῆς περιοχῆς, τοῦ Ἡσυχίου καὶ τοῦ Χρυσίππου, ὁ σ. καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Ἀρμενικὸ Εὐχολόγιο δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μετὰ ἀπὸ τὸ 479. Κατὰ συνέπεια, πρόκειται γιὰ ἓνα λειτουργικὸ κείμενο ποῦ ἀντιπροσωπεύει τὴ λειτουργικὴ πρακτικὴ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ τὴν ἑναρξὴ τῆς πατριαρχικῆς περιόδου, δηλαδὴ μετὰ ἀπὸ τὶς Χριστολογικὲς Συνόδους τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Χαλκηδόνος, ἢ ἀλλιῶς τῆς χρονικῆς περιόδου ποῦ συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Πατριάρχου Ἀναστασίου τοῦ Α' (458-478).

Ἡ ἐπόμενη κατὰ σειρά μελέτη ἀνήκει στὸν Andrew S. Jacobs καὶ φέρει τὸν τίτλο: "Gender, Conversion, and the End of Empire in the Teaching of Jacob, Newly Baptized" [σσ. 92-120]. Ἡ Διδασκαλία Ἰακώβου εἶναι ἓνα ἀποκαλυπτικὸ κείμενο σὲ διαλογικὴ μορφή ποῦ χρονολογεῖται στὸν 7ο αἰ. καὶ περιγράφει τὶς πνευματικὲς

διεργασίες μιᾶς ομάδας Ἰουδαίων ποὺ ἐξαναγκάσθηκαν σχεδὸν διὰ τῆς βίας νὰ βαπτισθοῦν Χριστιανοί. Σύμφωνα μὲ τὸ ἀφηγηματικὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου, οἱ ἐν λόγῳ διεργασίες πραγματοποιοῦνται σὲ μυστικὲς συναντήσεις ὑπὸ τὴν καθοδήγηση κάποιου Ἰακώβου, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ ἔχει ἀποδεχθεῖ τὴ νέα του χριστιανικὴ ιδιότητα καὶ προσπαθεῖ νὰ πείσει καὶ τοὺς ἄλλους ὁμοεθνεῖς του νὰ κάνουν τὸ ἴδιο. Σὲ ἓνα κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἀφήγησης, οἱ τελευταῖες φωνὲς Ἰουδαϊκῆς ἀντίστασης ἀνήκουν στὴ σύζυγο καὶ τὴν πεθερὰ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες. Ἡ παρούσα μελέτη ἀξιοποιεῖ αὐτὸ τὸ *momentum* τῆς γυναικειᾶς Ἰουδαϊκῆς ἀντίστασης γιὰ νὰ ἐξετάσει τὸν ἔμφυλο χαρακτήρα τῆς μεταστροφῆς καὶ τῆς αὐτοκρατορίας στὴ Διδασκαλία Ἰακώβου· τόσο ἡ πίστη τῶν μεταστραφέντων ὅσο καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς αὐτοκρατορίας ἔχουν μὲ τέτοιο τρόπο ἐκθληθῆναι ἐντὸς τοῦ κειμένου, ὥστε νὰ ἀποσυνδέσουν τὴν ὀρθὴ πίστη ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία καὶ νὰ προωθήσουν μία ἀρρενοποιημένη, μὴ Ἰουδαϊκὴ, μετα-Ρωμαϊκὴ ἰδέα περὶ ἐσχάτων. Παρ' ὅτι τὸ ἐν λόγῳ κείμενο ἔχει συχνὰ θεωρηθεῖ ὡς μία ὑπεράσπιση τῶν ἐξαναγκαστικῶν βαπτίσεων ἐκ μέρους τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἡ κατάσταση τῶν βαπτισθέντων Ἰουδαίων παραμένει λεπτὴ καὶ ἀμφίβολη, ὅπως ἀκριβῶς παραμένει καὶ ἡ ἰσχὺς τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ τοὺς ἐξανάγκασε στὸ βάπτισμα. Οἱ βαπτισμένοι Ἰουδαῖοι, ποὺ δὲν θὰ φθάσουν ποτὲ στὴν υἱοθέτηση τῆς πλήρους χριστιανικῆς ιδιότητος, καθίστανται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ θλιβερὰ ἀνδρείκελα μιᾶς αὐτοκρατορικῆς ἀποτυχίας, τὴν ἴδια στιγμή ποὺ οἱ ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ φαντασιώνονται τὸ δικό τους θριαμβικὸ μέλλον. Οἱ ἀμφισημίες αὐτὲς τῆς συγκεκριμένης Χριστιανικῆς μυθοπλασίας, καταλήγει ὁ σ., δημιουργοῦν τὸν λογοτεχνικὸ τοῦλάχιστον χῶρο σὲ μελλοντικὸς ἐξαναγκαστικὰ μεταστραφέντες στὸν Χριστιανισμὸ Ἰουδαίου νὰ σχηματοποιήσουν τὶς δικῆς τους μορφὲς ἀντίστασης ἐκ τοῦ περιθωρίου.

Στὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς Ἑλλάδας, καὶ πιὸ συγκεκριμένα τῆς Κρήτης, μᾶς μεταφέρει ἡ τελευταία κατὰ σειρὰ μελέτη τῆς Amanda Marina Kelly μὲ τίτλο: “Staging Martyrdom in the Roman Amphitheater of Gortyna in Crete” [σσ. 121-158]. Ἡ νεαρὴ ἐρευνήτρια ἐπιχειρεῖ νὰ μελετήσῃ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον οἱ πρώιμες μαρτυρολογικὲς ἀφηγήσεις μποροῦν νὰ ἐπηρεάσουν τὶς ἀρχαιολογικὲς ἐρμηνεῖες, ἀξιοποιώντας μαρτυρίες ἀπὸ τὴν πρώιμη ἀρχιτεκτονικὴ φάση τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας ὡς ἐρευνητικὴ ὑπόθεση. Ἡ ἀνάλυση ἐστιάζει στὰ στοιχεῖα ποὺ ὑποδηλώνουν δομικὸ μετασχηματισμὸ τοῦ ἀμφιθεάτρου ἀπὸ τὴν πρώιμη φάση τοῦ μέχρι τὴ σύγχρονή του ὄψη καὶ ἀντιπαραβάλλει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ μνημείου μὲ τὶς ἀγιολογικὲς ἀφηγήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς Δέκα Μάρτυρες ἐν Κρήτη. Ἡ ὑπόθεση ἐργασίας ἀναζητεῖ τὸν προσδιορισμὸ τῆς πρωιμώτερης ἀρχιτεκτονικῆς ἔκφρασης τιμῆς πρὸς τοὺς μάρτυρες καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο προβαίνει σὲ διαφορετικὲς ἀναγνώσεις τοῦ διαθέσιμου ὕλικου. Ἡ συνδυαστικὴ μέθοδος ἀφηγηματικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν μαρτυριῶν ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ σ. προσφέρει ἐν τέλει ἓνα πολυεπίπεδο πλαίσιο γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς πρώιμης ἀρχιτεκτονικῆς δομῆς τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας.

Τὸ τεῦχος ὁλοκληρώνεται μὲ τὶς καθιερωμένες βιβλιοκρισίεες μονογραφικῶν ποὺ ἀφοροῦν τὸν πρώιμο Χριστιανισμὸ.

Δρ. Νικόλαος Κουρεμένος

Rassegna di Teologia, τεύχ. 2 (2020)

Στήν πρώτη, εισαγωγική μελέτη τοῦ β' τεύχους γιά τὸ 2020 τοῦ δελτίου *Rassegna di Teologia*, ὁ Rocco Pititto μὲ τὸ ἄρθρο του ὑπὸ τὸν τίτλο: «Γιὰ μία θεολογία τῆς φιλοξενίας στὸν χῶρο τῆς Μεσογείου. Ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας τοῦ π. Francesco Mottola» («Per una teologia dell'accoglienza nel contesto del Mediterraneo ai tempi del coronavirus. La via alla santità di don Francesco Mottola») σημειώνει πῶς οἱ λέξεις καὶ οἱ πράξεις τοῦ π. Francesco Mottola συνδυάζονται μεταξύ τους γιά νὰ ἀναδείξουν τὸ παράδειγμα μιᾶς θεολογίας τῆς φιλοξενίας στὸν χῶρο τῆς Μεσογείου. Ἡ φροντίδα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τοὺς ἄλλους γίνονται ἡ ἔκφραση μιᾶς θεολογικῆς πρακτικῆς, ποὺ βρίσκει τὸ μοντέλο ἀναφορᾶς τῆς στή μορφῆ τοῦ Σαμαρείτη. Οἱ ἀποδέκτες αὐτῆς τῆς πρακτικῆς εἶναι οἱ ἔσχατοι καὶ οἱ περιθωριοποιημένοι. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀξιοπρέπειάς τους ὡς παιδιῶν τοῦ Θεοῦ εἶναι καθήκον μιᾶς Ἐκκλησίας ποὺ εἶναι σέ «ἔξοδο», ἀνοικτὴ στὸν κόσμο. Σὲ αὐτὸ τὸ θεολογικὸ ὄραμα ὑπάρχουν ἐκπληκτικὲς ὁμοιότητες μεταξύ τῆς διδασκαλίας τοῦ πάπα Φραγκίσκου καὶ αὐτοῦ τοῦ π. Mottola.

Ἐν συνεχείᾳ, ὁ Armando Nunges μὲ τὴ μελέτη του ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου... καὶ τῆς θεολογίας;» («Metamorfosi dell'umano... e della teologia?») ἀναφέρει ὅτι τὰ διαφορετικὰ πλαίσια, στὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται παράγοντες ριζικῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, δείχνουν πῶς ἀκόμη καὶ ἡ θεολογία πρέπει νὰ μεταμορφωθεῖ, ξεκινώντας ἀπὸ μία προσέγγιση τοῦ ἐσχατολογικοῦ τῆς ὀρίζοντα, μέσῳ τοῦ ὁποῖου θὰ μπορέσει νὰ ἀνακαλύψει ξανὰ ἓνα προφητικὸ ὄραμα γιά τὴ σύγχρονη ἀνθρωπότητα.

Ὁ Mario Imperatori μὲ τὸ ἄρθρο του: «Ἡ γαμήλια συγκρότηση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου μεταξύ Γραφῆς, Παράδοσης καὶ μετανεωτερικῆς συνάφειας» («La struttura nuziale della persona umana tra Scrittura, Tradizione e contesto postmoderno») ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ σημασία τῆς κατηγορίας τοῦ γάμου γιά νὰ ὑποστηρίξει πῶς ἡ σχέση στὶς Γραφὲς μεταξύ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς ἔννοιας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς θεανθρώπινης σχέσης ἀπὸ τὴν Παράδοση, ἂν καὶ μὲ ἓναν «μὴ γαμήλιο» τρόπο, προτείνει τὴν ἰδέα ὅτι στὸ σημερινὸ πλαίσιο τῆς μετανεωτερικότητας, ἡ ἔννοια τοῦ «γαμήλιου» ἀτόμου θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει ἓνα ὑψηλότατο σημεῖο μιᾶς σύνθεσης πλούσιας σὲ ἀνθρωπολογικὲς προεκτάσεις.

Ἀκολουθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Vincenzo Anselmo ὑπὸ τὸν τίτλο: «Οἱ διηγήσεις περὶ τῶν ἀπαρχῶν: τὸ Εὐαγγέλιο τῆς δημιουργίας. Μιὰ ἀνάγνωση τοῦ Γεν. 1-2 ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς ὀλιστικῆς οἰκολογίας» («I racconti delle origini: Vangelo della creazione. Una lettura di Genesi 1-2 nella prospettiva dell'ecologia integrale»). Τὸ ἄρθρο προτείνει μιὰ ἀνάγνωση τοῦ Γεν. 1-2 ὑπὸ τὸ φῶς τῆς παπικῆς Εἰρκύκλιου *Laudato si'* καὶ τῆς προοπτικῆς τῆς ὀλιστικῆς οἰκολογίας. Οἱ δύο ἱστορίες τῆς δημιουργίας μποροῦν νὰ μεταφέρουν ἓνα παγκόσμιο μήνυμα ποὺ μπορεῖ νὰ θρέψει τὸν προβληματισμὸ τῶν σημερινῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Συγκεκριμένα, οἱ ἀφηγήσεις τῶν περὶ προελεύσεως μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαβάσουμε πῶς βαθιὰ ποιὲς εἶναι οἱ θεμελιώδεις δυναμικὲς τῆς σχέσεως μὲ τὸν Θεό, μὲ τὸν γείτονα καὶ τὴ γῆ.

Ὁ Matteo Prodi μὲ τὸ ἄρθρο του: «Τρεῖς ἐπιστολὲς ἐπισκόπων γιά τὸν ἰταλικὸ Νότο» («Tre lettere dei Vescovi sul Mezzogiorno italiano») προτείνει ἓνα ἱστορικὸ

ταξίδι, στο οποίο μελετώνται τρία γράμματα (των ετών 1948, 1989 και 2010) από τους Ιταλούς επισκόπους της Νότιας Ιταλίας. Ο στόχος του σ. είναι να εξετάσει ποιά ζητήματα εξακολουθούν να βρίσκονται σε ισχύ και παρουσιάζονται ως απαραίτητα για μία πραγματική ανάπτυξη του Νότου, αλλά και ποιοί παράγοντες δεν είναι πλέον επαρκείς και τους οποίους η Έκκλησία της Ιταλίας πρέπει να τροποποιήσει. Ο σ. τονίζει ότι είναι απολύτως απαραίτητο να υπάρξουν νέες προσκλήσεις και «κλήσεις» για ενεργό ρόλο σε πολιτικά και οικονομικά ζητήματα αίχμης.

Ο Carmelo Torcivia με το κείμενό του: «Οι μορφές της λαϊκής πίστης υπό το φως μιας νέας πολιτιστικής ἐμβάθυνσης του Εὐαγγελίου στη Δύση» («Le forme della fede popolare alla luce della nuova inculturazione occidentale») αναφέρει ότι οι μορφές λαϊκής πίστεως δεν είναι καρπὸς ἀπόκλισης τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸ ὀρθὸ δόγμα, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποτέλεσμα τῶν διαφόρων μορφῶν καλλιέργειας τῆς πίστεως. Σήμερα, αὐτὲς οἱ μορφὲς ἔχουν ἀμφισβητηθεῖ καὶ βρίσκονται σὲ κρίση λόγῳ τοῦ μοντέλου τῆς «πίστεως τῆς συναίσθησης». Ὡστόσο, διατηροῦν μία ζωτικότητα καὶ γιὰ τὸ παρόν. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἐγγενὲς στὴ σχέση ποὺ δημιουργήθηκε μετὰ τὴς συνέπειες τῆς μετανεωτερικότητας. Βρισκόμαστε μῆπως σὲ μία νέα καλλιέργεια τῆς πίστεως στὸν πολιτισμὸ τῆς Δύσεως;

Ο Giuseppe Lorizio με τὸ κείμενό του: «“Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί” (Ματθ. 5, 9). Ἡ συμβολὴ τῆς θεολογίας στὴς ἐπιστῆμες τῆς εἰρήνης» [«“Beati gli operatori di pace” (Mt 5,9). Il contributo della Teologia alle Scienze della Pace»] σημειώνει πῶς, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ πολέμου, ὁποιοῦδήποτε εἴδους, δὲν δείχνουν κανένα σημάδι μείωσης ἢ κατάπαυσης, οἱ ἐπιστῆμες εἰρήνης κάνουν τὰ πρῶτα τους δειλὰ βήματα ἀκόμη καὶ σὲ ἰταλικοὺς ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους (στὴ Φλωρεντία, στὴν Πίζα, στὸ Ποντιφικὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λατερανοῦ). Ἰπ’ αὐτὴν τὴν ἄποψη, ἡ θεολογία δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴ δική της συγκεκριμένη συμβολὴ σὲ αὐτὸ τὸ γνωστικὸ καὶ διεπιστημονικὸ πλαίσιο. Κι ἂν δὲν σκοπεύουμε νὰ προτείνουμε ἄλλη μία «θεολογία τῶν ἄλλων», τότε ἡ πρόκληση τῶν ἐπιστημῶν εἰρήνης ἔρχεται νὰ ἀγγίξει τὴν ἴδια τὴν κατάσταση τῆς ἐπίγνωσης τῆς πίστεως, ἀπὸ τὴν ὁποία ζητεῖ μία ριζικὴ μεταστροφή.

Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιοκριτικὴ τῶν ἀκολούθων θεολογικῶν τίτλων: Nicola Salato, *La Chiesa nell’ontologia relazionale e trinitaria* καὶ Marianna Esposito, *Una pratica vivente generativa di legami. Sul saggio di Emanuele Iula Nous, les fils de la deconstruction. Essai d’éthique générative*.

Τὸ τεῦχος κλείνει μετὰ τὴν παρουσίαση θεολογικῶν δοκιμῶν.

Rivista di Teologia dell’Evangelizzazione, τεῦχ. 2 (2020)

Τὸ β’ τεῦχος γιὰ τὸ ἔτος 2020 τοῦ ἐπιστημονικοῦ δελτίου *Rivista di Teologia dell’Evangelizzazione* ξεκινᾷ μετὰ τὴ μελέτη τοῦ Maurizio Marcheselli: «Ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς εἶναι μετὰ δύο τρόπους “Ἰῶς τοῦ Θεοῦ”. Σημείωμα στὴν λουκάνεια θεολογία γιὰ τὴν ἀδελφοσύνη ξεκινώντας ἀπὸ τὴ διήγηση τῆς Βάπτισης (Λουκ. 3, 21-28)» («L’uomo Gesù è in due modi “figlio di Dio”: abbozzo di teologia lucana della

fratellanza a partire dal racconto del battesimo (Lc 3, 21-38)», όπου ἐρωτᾶται: ποιά σκόπιμη σημασία κρύβει τὸ γεγονός ὅτι τὸ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο παρουσιάζει μὲ διαφορὰ λίγων στίχων μία διπλὴ ἐπιβεβαίωση γιὰ τὸ ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι «Ἰῶς τοῦ Θεοῦ»; Ἡ θεϊκὴ υἰότητα τοῦ Ἰησοῦ διακηρύσσεται πρῶτα μὲ τὴ φωνὴ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ (στο 3, 22) καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἀφηγητὴ (στο 3, 38). Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαιτεῖ, πρῶτα ἀπὸ ὅλα, νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἀρχικὰ ἡ διήγηση τῆς Βάπτισης τοῦ Ἰησοῦ, στὴ συνέχεια ἡ κάθοδος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σὲ Αὐτόν (3, 21-22) καὶ ἡ γενεαλογία ποὺ ἀνάγεται στὸν Ἀδὰμ καὶ τέλος στὸν ἴδιο τὸν Θεὸ (3, 23-38). Ὅλα αὐτὰ σχηματίζουν μία ἐνιαία σύνθεση, ἀπὸ συντακτικὴ ἀποψη, ποὺ ἀντιπροσωπεύουν αὐτὸ ποὺ γιὰ τὸν Λουκᾶ εἶναι, ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως, ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰησοῦ ποὺ ἀφηγεῖται σὲ ὁλόκληρο τὸ Εὐαγγέλιο. Ἡ μελέτη τοῦ Λουκ. 3, 21-38 ὡς ἐνιαῖο κείμενο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε ἓνα θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸ τῆς ιδέας τοῦ Λουκᾶ γιὰ τὴν ἀδελφοσύνη: ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς εἶναι ὁ ἀδελφὸς ὅλων ἐκείνων ποὺ, ὅπως κι αὐτός, βαπτίζονται στὸ Πνεῦμα καὶ ὅλων ἐκείνων ποὺ, ὅπως κι αὐτός, κατὰγονται ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ.

Στὴν ἐπόμενη μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλο: «Θεῖα πατρότητα καὶ παγκόσμια ἀδελφοσύνη στὸν Ἰουστίνου» («*Paternità divina e fratellanza universale in Giustino*»), ὁ Guido Bendinelli, μετὰ ἀπὸ μία παρουσίαση τῆς διαδρομῆς τοῦ Ἰουστίνου μέχρι τὴ μεταστροφή του, παρουσιάζει τὴν ιδέα ποὺ ἔχει ὁ ἀπολογητὴς αὐτὸς γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς διαφορετικοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους τὸ ἐκφράζει: *Πατὴρ τῶν ὅλων, Ποιητὴς τῶν ὅλων, Πατέρας τοῦ οὐρανοῦ*, ἐπισημαίνοντας πῶς αὐτὸ συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ αἰωνίου Λόγου. Ὁ σ. ἐξηγεῖ ἀρχικὰ τὰ βιβλικὰ θεμέλια αὐτῶν τῶν ὁμολογιῶν καὶ τὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστίνου. Κατὰ δεύτερον, ἡ μελέτη ἀναλαμβάνει νὰ δείξει ὅτι στὸν Ἰουστίνου ἡ ιδέα τῆς ἀδελφοσύνης, ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς καὶ χριστιανικῆς πλευρᾶς, ἐπεκτείνεται σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, μὲ βάση ἓνα τριπλὸ θεμέλιο: τὸ προφητικὸ μῆνυμα καὶ τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ, τὸν μοιρασμὸ τῆς κοινῆς φύσεως καὶ τὴ συμμετοχὴ ὅλων στὸν ἴδιο Λόγο.

Ὁ Paolo Boschini προτείνει ἓνα κείμενο ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ὁ ἀνθρωπισμὸς τῆς ἀδελφοσύνης μεταξύ ἠθικῆς καὶ οὐτοπίας. Ἔρασμος, More, Maritain» («*L'umanesimo della fratellanza tra etica e utopia. Erasmo, More, Maritain*»). Τὸ θέμα τῆς ἀδελφοσύνης παρουσιάζεται στὸ Κείμενο τοῦ Ἀμποῦ Ντάμπι (ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν πάπα Φραγκίσκο καὶ τὸν μεγάλο ἰμάμη τοῦ al-Azhar) ὡς ἓνα καθῆκον ποὺ ἀποκτᾶ ἰσχύ δικαίου ὅταν ἀσκεῖται στὴν πράξη. Αὐτὸ τὸ ὄραμα, πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ τοῦ σύγχρονου φιλελευθερισμοῦ ποὺ ἐνέπνευσε τὴν Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη τοῦ 1948, ἔχει βαθειὰς ρίζες στὸν εὐρωπαϊκὸ ἀνθρωπισμὸ τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ εἰδικὰ στὴν εἰρημιστικὴ ἠθικὴ τοῦ Ἐράσμου τοῦ Ρότερνταμ, στὴν οὐτοπιστικὴ σκέψη τοῦ Thomas More καί, πιὸ πρόσφατα, στὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Jacques Maritain. Ἡ ρωμαιοκαθολικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη ἔχει συμβάλει ἀποφασιστικά (ἂν καὶ κατὰ τὸν σ. δυστυχῶς αὐτὸ ἔχει ἐλάχιστα ἐκτιμηθεῖ) στὴν κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ ποὺ μεταμορφώνεται σὲ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο.

Στὴν ἐπόμενη μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀδελφοσύνη ὡς μυστήριον τῆς παγκόσμιας ἀδελφοσύνης» («*La fraternità ecclesiale sacramento della fraternità universale*»), ὁ Carmelo Torcivia ἀναφέρει πῶς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς μυθικῆς ἱστορίας τοῦ Κάνι καὶ τοῦ Ἄβελ ὁ ἄνθρωπος ἔχει βρεθεῖ στὸ σταυροδρόμι τοῦ ἐὰν

ή πανανθρώπινη αδελφοσύνη είναι αδύνατη ή αν ή ανθρωπότητα θα αναβιώσει μέσω της δημιουργίας μιας παγκόσμιας αδελφοσύνης. Η Βίβλος μαρτυρεί αυτήν την προσπάθεια και μάς όμιλει για την αδελφοσύνη ως ένα απαραίτητο δώρο. Τό κάνει επίσης στο όνομα όλόκληρης της Έκκλησίας. Βάσει αυτών, ή πρόσφατη στάση της Β' Συνόδου του Βατικανού δείχνει την ανάγκη να επιδιώξουμε την παγκόσμια αδελφοσύνη σε στενή σχέση με την εκκλησιαστική αδελφοσύνη. Στην πραγματικότητα, αυτό δέν είναι τίποτε περισσότερο από ένα σημάδι ή μυστήριο της δράσης του Θεού για την οικοδόμηση της παγκόσμιας αδελφότητας. Ο πάπας Φραγκίσκος επιβεβαιώνει τη μυστηριακή προσέγγιση της εκκλησιαστικής αδελφότητας και υποδεικνύει την προέλευση αυτής, τον Θεό Πατέρα, καθώς και τις απαραίτητες λεπτομέρειες αυτής της αδελφοσύνης.

Στήν επόμενη μελέτη του τεύχους υπό τον τίτλο: «Η ανθρώπινη αδελφοσύνη: μία θεολογική συνεισφορά υπό χριστιανική προοπτική» («Fratellanza umana: un contributo teologico in prospettiva cristiana»), ό Federico Badiali στοχεύει να προσφέρει μία θεολογική ανάλυση, από χριστιανικής σκοπιάς, της κατηγορίας της «παγκόσμιας αδελφοσύνης», ή οποία αποτελεί τη θεωρητική βάση του κειμένου του Άμπου Ντάμπι για διάδοση μιας κουλτούρας ανοχής, συνύπαρξης και ειρήνης. Ο σ. μελετά πρώτα τη βιβλική έννοια του όρου «αδελφοσύνη» και στη συνέχεια έμβαθύνει στη χρήση του από τη χριστιανική παράδοση, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στον προβληματισμό που ανέπτυξε ό ιερός Αύγουστίνος. Τέλος, ξεκινώντας από τα αποτελέσματα της ανάλυσης, ό σ. υποδεικνύει όρισμένα στοιχεία σύνθεσης γύρω από τα όποια μπορεί να διαμορφωθεί ή θεολογική συμβολή της χριστιανικής πίστεως για την πραγματοποίηση της παγκόσμιας αδελφοσύνης που προσδοκά τό κείμενο.

Στό επόμενο άρθρο του τεύχους με τίτλο: «Αναγνωρίζοντας τον Λόγο που έγινε σάρκα. Η έρμηνευτική πρόκληση του κηρύγματος» («Riconoscere il Logos fatto carne. La sfida interpretativa del kerigma»), ό Davide Arcangeli στοχεύει να αναδείξει τη σημασία της «αναγνωρίσεως» ως λογοτεχνικής τεχνικής που χρησιμοποιεί τό τέταρτο Εύαγγέλιο σε σχέση με τό βιβλικο-εβραϊκό υπόβαθρό του, μέσα από ύπονοήσεις και παραθέσεις. Αυτή ή τεχνική χρησιμοποιείται για την αναγνώριση έκ μέρους του αγαπημένου μαθητή του Ίησού και των άλλων μαθητών. Επιπλέον, σε κάθε έπεισόδιο της εύαγγελικής πλοκής, ή αναγνώριση έκ μέρους των διαφόρων χαρακτήρων ή ακόμη και του αναγνώστη προσφέρει μία επιβεβαίωση σοφιακής χριστολογίας του Εύαγγελίου και των βιβλικών μορφών που σχετίζονται με αυτό. Πλούσιες έπιπτώσεις αυτής της μελέτης της «αναγνωρίσεως» μπορούν να αναπτυχθούν γύρω από την κηρυγματική θεολογία του τετάρτου Εύαγγελίου.

Ο Luca Garbinetto, με τό άρθρο του υπό τον τίτλο: «Απρούπόθετη ύποδοχή και χριστιανική μαρτυρία: ποιά ή μεταξύ τους ένσωμάτωση;» («Accoglienza incondizionata e testimonianza cristiana: quale integrazione?»), άπευθύνεται σε όσους στην Έκκλησία άσχοϋν μία διακονία πνευματικής και παιδαγωγικής συνοδείας. Στό σημερινό πολιτιστικό και εκκλησιαστικό περιβάλλον, πολλοί άνθρωποι που άναζητούν βοήθεια συνδυάζουν την ειλικρινή έπιθυμία να άναπτύξουν την πίστη τους μέσω της αυτοπαραχώρησής τους σε στάσεις, τρόπους ζωής, έπιλογές που είναι ήθικα άσυμβίβαστες με τις άπαιτήσεις του Εύαγγελίου. Έξ οϋ και τό έρώτημα

ποῦ τίθεται: πῶς μπορούμε νὰ εἶμαστε πιστοὶ στὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος ζητεῖ τὴν ἄνευ ὄρων ἀποδοχὴ Του, ἀλλὰ ταυτόχρονα μᾶς καλεῖ νὰ περπατήσουμε στὸ μονοπάτι τῆς ἀλήθειας; Τὸ θέμα ἔχει θεολογικὲς ρίζες, ἐπειδὴ διακυβεύεται ἡ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπὸ μίαν σχέσιν «ἐκπαίδευσης». Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ψυχοπνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ποὺ σχετίζονται μὲ αὐτά, τὸ ἄρθρο ὑπογραμμίζει πῶς ἡ ἰκανότητα νὰ ἐνσωματώνει κάποιος τὶς χριστιανικὲς ἀξίες στὴν ἐμπειρία του πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ ἀκρίβεια, ὡς μίαν ἀποτελεσματικὴ καὶ διαρκὴς κινητήρια δύναμη. Ἡ ἀνάλυση τοῦ σ. δείχνει πῶς αὐτὴ ἡ διαδικασία μεταμοσχεύεται σὲ μίαν οὐσιώδη, ἂν καὶ συχνὰ λησμονημένη, ἀνθρωπολογικὴ κατάσταση ποὺ ὀρίζεται ὡς «βασικῶς διαλεκτικὴ»: αὐτὴ ἀντιπροσωπεύει μίαν ἀποτελεσματικὴ ἐρμηνευτικὴ κατηγορία τῆς δομῆς τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν ἔνταση μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων πόλων ποὺ συνυπάρχουν στὸ ἄτομο, τὸ ἔδαφος στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ δράσουμε πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἔτσι ὥστε οἱ ἀξίες τῆς χριστιανικῆς πίστεως νὰ εἶναι πραγματικὰ ἐσωτερικευμένες, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ὑποστηρίξουν τὶς ἐπιλογές μας σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὸ τεῦχος κλείνει μὲ τὴν παρουσίαση πρόσφατων θεολογικῶν τίτλων καὶ διδακτορικῶν ἐρευνῶν.

Δρ. Δημήτριος Κεραμιδᾶς